

Прикази Reviews Comptes rendus

Uprostoravanje ideologija
Srdan Radović, *Grad kao tekst*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2013.

Krajem 2013. godine, u izdanju Biblioteke XX vek, izašla je zanimljiva studija Srđana Radovića "Grad kao tekst". Reč je, u prvom redu, o izuzetnoj antropološkoj studiji ideoloških i političkih dimenzija gradskog prostora, te o transformacijama javnih gradskih prostora u društvenom i političkom kontekstu postjugoslovenskih društava. Međutim, u pitanju je takođe i odlično čitalačko štivo, koje bogatstvom detalja i strašću pripovedanja privlači i zadržava pažnju čitalaca. A to je, imajući u vidu sadržajnu razgranatost ove knjige i izuzetno detaljnu faktografsku potkovanost autora, poduhvat vredan pažnje. Snažan istraživački pečat i bogat spisateljski jezik za mene su dve ključne odlike Radovićevo delo. Ovu knjigu nije lako čitati u kontinuitetu, s obzirom na bogatstvo empirijskog materijala i na silinu pripovedanja, ali ju je lepo čitati i dobro imati, kako bismo mogli da joj se vraćamo, sa potrebnom pažnjom i koncentracijom, kad god nam zatreba da konsultujemo bogatu građu o promenama imena ulica, spomenika, rekonstrukcijama urbanih centara i drugim brojnim primerima komemorizacije, dekomemorizacije i rekomemorizacije, koji su obeležili smenu socijalističke ideologije nacionalističkom, od početka devedesetih do danas.

Srdan Radović se u svom doktorskom istraživanju, čiji je rezultat ova knjiga, poduhvatio jedne aktuelne, obimne i osetljive teme: postavio je sebi zadatak da istraži, dokumentuje i analizira postsocijali-

stičku, postjugoslovensku ideološku i političku transformaciju u bivšim jugoslovenskim republikama, sadašnjim nezavisnim državama, kroz intervencije koje su nove vladajuće strukture vršile u urbanim prostorima. Te su intervencije u gradskom tkivu bile različite prirode, obima i opštosti: od promena imena ulicama i trgovima, demontaže spomeničkog korpusa socijalizma i instalacije "bronzanih tela" novih nacionalnih heroja, preko kompleksnih rekonstrukcija gradskih centara kako bi se materijalizovao novi identitet prestonica i predstavilo "novo lice" nacije. U svim slučajevima, koje Srđan Radović posebno analizira u posebnim poglavljima, zajedničko je shvatanje gradskog prostora kao "arhitekture" – kompleksnog sistema koji osim gradskog nazivlja obuhvata i fizičke objekte, mesta, spomenike i ostalu urbanu topografiju "koji grad transformišu u prostor istorijskih sećanja, kulturnog imaginarija i političkih vizija" (str. 12).

Nakon što u prvom poglavlju, naslovljenom "Prostor, identitet, pamćenje", izloži teorijski okvir istraživanja, autor se u narednim poglavljima bavi promenom arhitekture u postjugoslovenskim društvima, istražujući te promene na različitim nivoima: on bogato dokumentuje najpre proces komemorizacije pojma Jugoslavije i lika Josipa Broza Tita u periodu socijalizma, zatim dekomemorizaciju koja nastupa sa slomom socijalizma i nastupanjem etno-nacionalizma, te stidljivu rekomemorizaciju koja se javlja početkom Milenijuma; dalje, Radović analizira opštu promenu politike nazivlja od socijalističke ka etno-nacionalnoj, naročito na onim prostori-

ma gde je i kroz resemantizaciju prostora trebalo dodatno naglasiti novouspostavljeni "etnički čisti" karakter grada, oblasti ili države; unutar samih gradova ispituje promenu imena ulica i trgova i revalorizaciju istorije prelomljenu kroz novu prostornu distribuciju nacionalno uglednih osoba (kome pripada centar, a kome periferija).

Posebna pažnja posvećena je glavnim gradovima, kao simboličkim centrima novouspostavljenih nacionalnih država, koji su od posebne važnosti za predstavljanje nacionalnog identiteta. Radović pokazuje kako se kroz kompleksne promene u gradskom prostoru jasno čita artikulisanje nastupajuće ideologije etnonacionalizma, kako se ona utemljuje u svakodnevnom životu i kako se kroz prakse svakodnevnog delanja inkorporira u individualnu i grupnu svest. Ovo "uprostoravanje" ideologija u post-jugoslovenskim društvima je utoliko učinkovitije jer je svojom banalnošću, sveprisutnošću i neprimetnošću spušteno ispod praga svesti, gde neometano nastavlja da "radi", normalizujući ideološki poredak kroz njegovo utkivanje u rutinu svakodnevnog života. Utoliko je studija Srđana Radovića dragocenija: osim teorijski i metodološki utemeljenog istraživanja državne ideološke intervencije u prostoru ukazuje i na suptilne mehanizme "rada" nekog ideološkog sistema, kada je on jednom uspostavljen.

Tekst rukopisa "Grad kao tekst" možemo višestruko situirati u polja savremenih antropoloških istraživanja, od kojih se u neka upisuje, a neka otvara ili ih nagoveštava. Ovaj se tekst najpre upisuje u aktuelna istraživanja prirode prostora i njegove rekonceptualizacije u eri globalizacije, tako da problematizacije mesta, ne-mesta, lokacije, i njihova povezanost s identitetom, u kontekstu postsocijalističkih, postjugoslovenskih društvenih i kulturnih kretanja, smeštaju ovaj rukopis u sam centar savremenih debata u društvenim i humanistič-

kim naukama. Dalje, on rezonira sa postojećim istraživanjima značenjskih, simboličnih i ekspresivnih karakteristika (gradskog) prostora u domaćoj etnologiji i antropologiji, i time dodaje kvalitetu i solidnosti postojećih istraživanja, doprinoseći istovremeno vitalnosti ovog istraživačkog polja. Pored toga, jedan od najvećih kvaliteta ovog istraživanja, i iz njega proizašlog teksta, jeste regionalni opseg istraživanja, što, po mom saznanju, predstavlja pionirski poduhvat, ne samo u domaćoj etnologiji i antropologiji, i regionu, već i u onom delu međunarodne istraživačke zajednice koja se bavi ex-jugoslovenskim (zapadnobalkanskim) prostorom. U ovom pogledu, ostaje nada da će ovakva istraživanja postati učestalija, i da će stvoriti platformu za razvoj regionalne, komparativne etnologije i antropologije.

Konačno, i za mene u ovom trenutku možda i najvažnije, jeste da ovu knjigu možemo svrstati u okvire nove, post-jugoslovenske humanistike. Upravo objavljeni zbornik radova "Socijalizam na klupi: jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike", i naučni skup pod nazivom "Socijalizam na klupi: kulturološke i povijesne interpretacije jugoslovenskoga i postjugoslovenskih društava", koji je početkom decembra 2013. održan u Puli, u organizaciji Centra za povijesna i kulturološka istraživanja socijalizma, pri Sveučilištu Jurja Dobrile, u svome je jezgru okupio predstavnike generacije koja je kraj socijalističke Jugoslavije dočekala "u školskim klupama" i čije se interesovanje i istraživanja jugoslovenskog socijalizma odvijaju, kako je napomenula Ines Prica na promociji zbornika, bez iskustvenog opterećenja življenja u "nerealnom socijalizmu". Srđan Radović pripada ovoj skupini mlađih naučnika, koji svoj istraživački autoritet grade na drugačijim, sadržajnijim oblicima argumentacije i time nadomešćuju "manjak" neposrednog iskustva života u

socijalizmu. To njihovim istraživanjima istovremeno daje svežinu i utemeljenje u najrazličitijim oblicima izvorne građe, a izučavanjima jugoslovenskog socijalizma dodaje na kvalitetu i obezbeđuje budućnost.

Ildiko Erdei

"Svakog gosta tri dana dosta" – Dragana Antonijević, *Stranac ovdje, stranac tamo: Antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera, Etnološka biblioteka 75, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Srpski genealoški centar, Beograd, 2013.*

Monografija dr Dragane Antonijević, redovne profesorke na Odeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, "*Stranac ovdje, stranac tamo: Antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera*" jeste primer sistematizovanog pristupa, pre svega širem polju antropološkog proučavanja migracija, a zatim i multimetodološkom pristupu kulturi dijaspore, sećanja i potrošnje kroz prizmu identitetskih promena istraživane grupacije.

Prepoznavši gastarbajtere i njihovu svakodnevicu kao posebno polje istraživanja, do sada zanemarivanog od strane etnološko-antropološke naučne zajednice u Srbiji, te primenjujući savremene antropološke teorije u skladu sa opsežno i, pre svega, kvalitetno prikupljenom i sistematizovanim etnografskom građom, autorka otvara mogućnost konstituisanja nove poddiscipline u savremenoj srpskoj antropologiji. Knjiga sadrži šest celina i poseban dodatak u kome su doslovno interpretirani razgovori s ispitanicima, što smatram kuriozitetom ovog štiva budući da pruža uvid u autentične narative koji se dalje mogu ko-

ristiti za neka nova tumačenja, kao i dostupnost proverljivosti podataka kako u naučnoj zajednici, tako i među gastarbajterima, bez kojih bi ovakvu vrstu istraživanja bilo nemoguće sprovesti.

U prvom poglavlju *Okviri za antropološko istraživanje migracija i kulturnog identiteta gastarbajtera* autorka polazi od sažetog tumačenja fenomena migracija, a za početnu vremensku odrednicu modifikovanih savremenih međunarodnih kretanja uzima period nakon Drugog svetskog rata i drugu polovinu XX veka u kome migracije postaju dominantna društvena pojava na globalnom nivou. U hronološki interpretiranim tumačenjima ovog fenomena, autorka nam predstavlja teorijske prakse različitih naučnih disciplina koje su doprinele konstituisanju savremenih hipoteza o nmigracijama kao globalnoj pojavi. Sumirajući najznačajnije pravce širokog polja studija migracija, kojima su doprineli Douglas Masi svojim mikro pristupom *neoklasične ekonomske teorije* kao i Stiven Kastls čiji mezo-pristup stvara okvir za proučavanje socijalne dinamike migracija, zatim Žan-Pjera Kasarina i njegov fokus istraživanja ka *povratnim migracijama*, te Rasela Kinga i njegov dekonstruktivistički pristup "migracijskim dijadama", te konačno projekcija pretpostavljenog razvoja migracija u budućnosti autora Stivena Kastlsa i Marka Milera, dali su autorki osnov za razvoj antropološkog pristupa proučavanju privremenih radnih migranata, koji su neposredni predmet istraživanja ove knjige. Oslanjajući se na posebnost antropološkog "mikro pristupa" koji svoju pažnju usmerava "odozdo na gore", ustanovljenog od strane Karolin Bretel i Džejmsa Holifilda i njihovog asimilacijskog i transnacionalnog interpretativnog modela, Dragana Antonijević ističe važnost ličnih priča kao osnove za građu potebnu za ovakvu vrstu narativno orijentisanih istraživanja. Uključivši u obrazloženje svog